

IDENTITET GLAVNOG JUNAKA U ROMANU ĐUKA BEGOVIĆ IVANA KOZARCA¹

SANJA TADIĆ-ŠOKAC
NEVENA BRDAR

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Sveučilišna avenija 4, HR – 51 000 Rijeka
sanja.tadic.sokac@uniri.hr

Letićani 66, HR – 43 000 Bjelovar
brdarnevena@gmail.com

UDK: 821.163.42-31 Kozarac, I.
DOI: 10.15291/csi.4444
Pregledni članak
Primljen: 24. 10. 2023.
Prihvaćen za tisak: 19. 4. 2024.

U radu se motri identitet glavnog junaka romana *Đuka Begović* (dovršen 1908., objavljen u nastavcima u Obzoru 1909., objavljen kao samostalna knjiga 1911. godine) Ivana Kozarca (1885. – 1910.). Analizira se *tekući* identitet Đuke Begovića koji je vidljiv u njegovim teškim unutarnjim dvojabama, u njegovoj potvrdi vlastitog identiteta, u njegovu odnosu s drugima i u težnji da ostavi trag u svojoj sredini. Nastoji se uspostaviti analitički okvir u kojem se identitet Đuke Begovića nastoji razmatrati kao cilj, svrha, a ne kao unaprijed definirani činbenik. Njegov se identitet ne razmatra kao nepromjenjiva činjenica, kao esencija, nego kao nešto što napreduje, kao proces. Analizira se njegovo ponašanje u sklopu životnih i sudbinskih zajednica u kojima članovi žive zajedno u *neraskidivoj povezanosti* te u zajednicama povezanim idejama ili različitim načelima (Siegfried Kracauer). Glavni junak romana gubi moralnu orijentaciju te nije u stanju odrediti što je važno, a što je trivijalno, pa upada u krizu identiteta (Charles Taylor). Đuka Begović ne može donijeti trajne odluke kojih će se pridržavati i tako uvesti stanovite preinake u svoj život. Povremeno nastoji živjeti kao drugi, ali u tome ne pronalazi mir i zadovoljstvo, pa ga njegov krik očaja zbog nemogućnosti potpune slobode dovodi do moralne i ekonomske propasti.

KLJUČNE RIJEČI:

identitet, Đuka Begović, Ivan Kozarac

¹ Kraća inačica ovog rada pročitana je na znanstveno-stručnom skupu *Jubilarni XX. dani Julija Benešića*, Ilok, 19. – 21. listopada 2023.

I.

Đuka Begović jedini je roman Ivana Kozarca (1885. – 1910.). U nastavcima je objavljivan u Lunačevkovu Ilustrovanom prilogu *Obzora* 1909. godine, a kao samostalna knjiga je tiskan posthumno 1911. godine u izdanju Društva hrvatskih književnika. Jezgra romana prisutna je u crticama *Đuka* i *Ispod pecare* objavljenima 1906. godine. Roman *Đuka Begović* je, uz *Bijeg* Milutina Cihlara Nehajeva, najzapaženije prozno djelo u razdoblju hrvatske književne moderne. Bogner u svojoj studiji o Ivanu Kozarcu iz 1935. godine smatra da autor u svojim djelima prikazuje cjelokupni život Slavonije unutar jedne epohe, tj. tijekom prijelaza iz patrijarhalno-zadrugarskoga okvira u moderni individualističko-kapitalistički okvir (Bogner 1994: 29). Pri tome je raskinuo s moralizatorsko-učiteljskom tradicijom slavonske književnosti te posegnuo za artizmom i čistim umjetničkim stvaranjem (Bogner 1994: 30). Uzorke za razvrat kojem se odaju Šokci Kozarac nalazi prvenstveno u slavonskoj krvi, u *gnjiljoj krvi* te u njihovoj slobodnoj volji. Pred navalama krvi nestaje svakidašnjega morala, a krv stvara svoj vlastiti moral koji se najoštrije sudara s društvenim moralom (Bogner 1994: 37). Ivan Goran Kovačić u eseju *Život od komada* ubraja ovaj Kozarčev roman među dvadesetak umjetnički najuspjelijih djela hrvatske književnosti. On tvrdi da se u romanu ističe „ispovijed naše hrvatske narodne duše” (Kovačić 1946: 12) koja je svojeglava, prkosna, čvrsta, uspravna i ohola. Slično i Miroslav Krleža u *Hrvatskoj književnoj laži* tvrdi da *kaplar Kozarac mlađi*, uz Janka Leskovara, najbolje piše u hrvatskoj književnosti početkom 20. stoljeća. Za Hergešića je Đuka Begović tip koji je odraz čitave okoline sa svojim krvnim nasljeđem i u novim društvenim uvjetima. Tvrdi da se glavni junak preobražava dramatski zanimljivo i psihološki uvjerljivo. On nije zao, ali je neobuzdan te ponekad nesvjesno čini zlo, što se uočava i u situaciji kada krvnički tuče konje koje najviše voli. Često promišlja svoj život i shvaća da njegovo ponašanje nije korektno. Traži uzroke takva ponašanja i uspoređuje se sa svojom okolinom (Hergešić 2005: 166). Nisu mu uspjela nastojanja da se promijeni. Julijana Matanović u djelu „Iz nužde, iz srca, iz života” analizira roman *Đuka Begović* Ivana Kozarca i naglašava da su ostali likovi u romanu prisutni da bi upotpunili glavni lik pa je izgrađena jasna karakterizacijska shema Đuka/Drugi (Matanović 1997: 218). Krešimir Nemec je u *Povijesti hrvatskog romana od 1900. do 1945. godine* zaključio da je roman *Đuka Begović* Ivana Kozarca „psihološka studija slavonskog mentaliteta” (Nemec 1998: 52). Junak je snažan, energičan, impulzivan i vitalan, ali ima i osobine kao što su egzistencijalna osamljenost, intenzitet osjećaja te naglašene crte tragike i fatalizma. Kritičar navodi da je ponašanje glavnog junaka određeno afektima, fiziologijom, nagonima, autodestruktivnim silama i hereditarnošću. Za ži-

vot Đuke Begovića kaže da je upravo život njegove volje: čista spontanost, sloboda, pobuna protiv društvenih konvencija i moralnih okova (Nemec 1998: 52). Nemec ističe novine na tematskom i na izražajnom planu koje Ivan Kozarac unosi u svoje ostvarenje (Nemec 1988: 53–55). Također, komentira i kraj romana. Prema njegovu mišljenju, „neočekivan, abruptivan završetak daje dojam otvorenosti, zagonetnosti, a recipijentu ostavlja slobodu ‘nadopisivanja’. Završne rečenice, naime, ostavljaju mogućnost promjene, potencijal i slutnju nečeg novog” (Nemec 1988: 53) pa navodi da je Tin Ujević davne 1911. godine posve pogrešno protumačio takav kraj romana kao autorovu nemoć: „Ne znajući se riješiti svojega junaka predaje ga na milost i nemilost čitatelju” (Ujević 1911: 49). U članku „Još o Đuki Begoviću” tvrdi da je glavni junak Kozarčeva romana po svojoj podvojenosti tipičan lik moderne i analizira ga kao *deontičkog tuđinca* (Lubomir Doležel) (Nemec 2012: 287–292). Ružica Psihištal u studiji „Zatvoren obzor Kozarčevog Đuke” glavnog protagonista naziva *prokletim šokačkim antijunakom* (Psihištal 2011: 265). On nije običan bećar, nego je bećar koji je opijen zlom što proizlazi iz njegove krvi. „Đukino je bećarenje i ‘irošenje’ u isto vrijeme protest protiv običnih i ‘trivijalnih’ bećara, koji to čine ugledajući se na druge, koliko i čin samoosporavanja, samokažnjavanja do završnoga čina apsurdnoga i lažnoga samožrtvovanja na oltaru ništavila” (Psihištal 2011: 270). M. Maričić bavi se (protu)biblijskim intertekstom koji je prisutan u romanu *Đuka Begović* (Maričić 2014: 162–177).

Iz navedenih dosadašnjih analiza glavnog junaka u romanu *Đuka Begović* Ivana Kozarca uočljivo je da se u tumačenju lika naglašava njegova nekonvencionalnost i njegovo svjesno udaljavanje od prihvaćenih uzusa društva u kojem živi. Tako se u tumačenju tog protagonista ističe njegova podvojenost tipična za junake zastupljene u djelima iz razdoblja hrvatske književne moderne. No, on je prerastao vrijeme u kojem djeluje, kritičan je prema okolini koja ga okružuje i usmjeren je na osobni užitak. U njegovu se ponašanju vrlo lako mogu prepoznati odmaci koji su tipični za postmodernog junaka koji je u potrazi za osobnim ispunjenjem i čiji je identitet promjenjiva kategorija. Upravo će identitet glavnog junaka Kozarčeva romana biti temom ovoga rada, pa se ukratko upućuje na položaj pojma identitet u književnoj kritici. Naime, kategoriju identiteta problematiziraju brojne humanističke discipline: filozofija, psihologija, sociologija, lingvistika, znanost o književnosti, antropologija, povijest, politika. Tako je nastao velik broj teorija identiteta koje se pored svih svojih različitosti ipak mogu podijeliti u dvije grupe, pa razlikujemo tzv. esencijalističke i antiesencijalističke pristupe. Pristaše esencijalističke teorije tvrde da postoji unutrašnji esencijalni sadržaj ili jezgra sebstva. Za njih je kategorija identiteta svojevrsna bit ili esencija koja je stabilna i ne podliježe promjeni te na nju ne mogu utjecati izvanjski

faktori, pojedinci ili društvene grupe. „Identitet se ovdje ispostavlja kao ‘prirodna’, urođena ili samorazumljiva kategorija imanentna subjektu i od njega neodvojiva” (Pternai Andrić 2012: 47). Oni koriste nepromjenjive identitetne kategorije (*žena, Rom, starci*) i svaku aktivnost subjekta tumače kroz te oznake.

Nasuprot njemu stoji antiesencijalistički pristup. Zagovornici ovog pristupa smatraju da je kategorija identiteta lišena čvrste jezgre, promjenjiva, plastična, kontingentna, specifična za pojedino vrijeme i mjesto. Ona je nestabilna, tj. onemogućeno je oblikovanje nepromjenjivih ili potpunih identiteta za duži period. Zato se stabilizacija identiteta shvaća kao privremena. Identitet je učinak jezika i diskursa uspostavljen u razlici prema drugima, ali i prema sebi. Dakle, „nestabilan identitet izravna je posljedica nestabilnosti jezičnog značenja” (Pternai Andrić 2012: 48). Identitet se stvara konstrukcijom oblikovanom unutar diskursa i kroz diskurs, a značenje identitetnih kategorija je promjenjivo. Culler tvrdi da je: „identitet (...) proizvod niza djelomičnih identifikacija i nikada dovršen” (Culler 2001: 134). Zato je identitet nepotpun i u nastajanju. On je „vječno *postojanje*, a nikad stalni entitet” (Pternai Andrić 2012: 48).

Suvremeni teoretičari uglavnom prihvataju antiesencijalistički stav i za identitet tvrde da je „proces postajanja koji se uspostavlja prema ‘drugom’” (Pternai Andrić 2012: 48). Dakle, identitet se stvara s obzirom na jednakosti ili različitosti od drugog. Identitet je kontingentni kulturalno specifičan *proizvod* i ne može postojati izvan kulturalnog predstavljanja. On je učinak oblikovan kroz različite oblike jezične reprezentacije. „Sobstvo je multiplicirano, fragmentirano, decentrirano, a takvo stanje rezultat je nestabilnosti jezika i oblikovanja identiteta kroz višestruke diskurse” (Pternai Andrić 2012: 48). Antiesencijalistička koncepcija identiteta svoje teze u velikom dijelu temelji na konceptima Jacquesa Derridaa o iterabilnosti, diferenciji, suplementu, razlici, *križanju* i konstitutivnoj izvanjskosti. Tu tezu, da se identitet uspostavlja kroz razliku, zastupa i psihoanalitička teorija (Pternai Andrić 2012: 50). Na tragu Derridaovih teza je i iskaz Stuarta Halla da se „identiteti konstruiraju kroz razlike, a ne izvan njih” (Hall 2006: 361). On je od Derridaa preuzeo koncept *konstitutivne izvanjskosti* (engl. *constitutive outside*) u smislu da je ona uvijek prisutna kao mogućnost narušavanja privremene stabilizacije identitetne kategorije, pa se ni jedan identitet ne može javiti kao *čista prezentnost*. Svaki je identitet kontingentan i nestabilan. Hall smatra da je artikulacija identiteta svojevrsna veza koja može ujediniti više različitih (identitetnih) elemenata pod različitim okolnostima. Jedinstvo identiteta je artikulacija različitih elemenata. Oni bi se u drugim historijskim ili kulturnim okolnostima mogli reartikulirati na druge načine (Hall 2006: 361–365).

Diskurs se može motriti kao prostor diferencijalnih subjektivnih položaja i subjektivnih funkcija. Tako je i subjektivnost diskurzivna praksa. Subjekt nije stabilni enti-

tet. On je učinak diskursa jer je diskurs taj koji regulira način govora i djelovanja te omogućava zauzimanje subjektivnih pozicija. Identitet je diskurzivno-performativan. On nije definitivno prisutan, nego tek privremeno stabiliziran. Ta se privremena stabilizacija postiže *jezičnim igrama* (Wittgenstein), među koje se mogu ubrojiti i pripovijesti o sebi. Upravo *pripovijest o sebi* za Halla omogućuje privid jedinstvenog identiteta.

U znanstvenoj (književnoteorijskoj, sociološkoj, psihološkoj...) imaginaciji identiteta uvijek je nešto vrlo sklisko, nešto o čemu se izbjegava jasno govoriti. Predmeti, ljudi i događaji sami po sebi ne mogu imati čvrsto, konačno ili istinsko značenje. Ono je oblikovano i preoblikovano pod različitim vremensko-prostornim okolnostima i u stalnoj je mijeni. U ovom se radu nastoji uspostaviti analitički okvir u kojem se identitet Đuke Begovića iz istoimenog romana nastoji razmatrati kao cilj, svrha, a ne kao unaprijed definirani čimbenik. Njegov se identitet ne razmatra kao nepromjenjiva činjenica, kao esencija, nego kao nešto što napreduje, kao proces. Pri tome ćemo se oslanjati na teorijske uvide Zygmunta Baumana o identitetu, Siegfrieda Kracauera o zajednicama te Charlesa Taylora o krizi sebstva.

II.

Zygmunt Bauman već se 1993. godine u *Postmodernoj etici* usredotočio na pitanja globalizacije pa razmatra njezine gospodarske aspekte i, ponajprije, njezine učinke na svakodnevni život. U knjizi *Tekuća modernost* (2000) ističe da je u svijetu u kojem živimo sve neuhvatljivo. U njemu „patnja, bol i nesigurnost što ih uzrokuje ‘život u društvu’ zahtijevaju strpljivo i ažurno proučavanje zbilje i načina na koji su individue u nju smještene” (Bauman 2009: 10). On smatra da globalizacija, tj. *tekuća modernost*, nije slagalica koju se može sastaviti na temelju nekog prethodno utvrđenog modela, nego bi je valjalo motriti kao proces. Naglašava da je uzaludan svaki pokušaj ublažavanja nepostojanosti i neizvjesnosti planova što ih muškarci i žene kuju o svojim životima. Bauman tvrdi da je identitet već po svojoj prirodi neuhvatljiva i ambivalentna tema (Bauman 2009: 10). Pitanje identiteta dovodi u vezu sa slomom države blagostanja i porastom osjećaja nesigurnosti koji je uslijedio. Koristi termin *korozija karaktera* kojim označava „najdojmljivije očitovanje duboke tjeskobe kojom se tipski odlikuju ponašanje, donošenje odluka i životni projekti muškaraca i žena u zapadnom društvu” (Bauman 2009: 12). Bauman tvrdi da „mnogi koji se bave postkolonijalnim studijima naglašavaju da bi utjecanje identitetu valjalo razmotriti kao tekući proces redefiniranja sebe te stalno ponavljano pronalaženja vlastite povijesti”

(Bauman 2009: 13). Očita je nostalgija za prošlošću koja je istovremena s potpunom suglasnošću s *tekućom modernosti*. To je ambivalentnost identiteta. Središnje pitanje leži u rekonstrukciji prelaska s individualne dimenzije koju identitet uvijek posjeduje na njegovu kodifikaciju kao društvene konvencije (Bauman 2009: 13).

Za Đuku Begovića slavonsko je selo, umjesto svijeta sigurnosti, prostor u kojem se osjeća potpuno dezorijentiranim i zato ga se može poistovjetiti s junacima modernog doba. Glavni junak često ima uznemirujuće dvojbe i muče ga brojna pitanja o životu. Njegov se identitet nadaje kao predmet teške zabrinutosti i vrućih prijevora. On je u trajnoj potrazi za identitetom i neizbježno se suočava s obeshrabrujućom zadaćom njegova definiranja:

Što li ću ja? Kako ću ja to? Kako da živim? A kako uopće treba živiti? Za koga to treba živiti? Za samoga sebe? Za druge? – i tako dalje. Samo se pitao i pitao. Odgovoriti nije znao. – A znat se mora, nešto se mora znati! Eto – to, kako je dosada bilo! – Očutio je da bi bila ludost vratiti se na ono i onakovo kakovim je u svojoj prošlosti živio. To je znao. I ništa više. A on je htio više, mnogo više. Zato se upirao da sabere sebe, svoju nutrinu, svoj razum, krv, srce, pa da si stvori, misaono izgradi put budućnosti – sliku života. Ali što je više nastojao, to je bio sve nesabraniji i razdražljiviji (Kozarac 2005: 29).

Njegov identitet uspostavlja odnose prema *zajednicama* kao prema onome što ih definira. Te su zajednice dvovrsne, tvrdi Siegfried Kracauer. Prve su životne i sudbinske zajednice čiji članovi „žive zajedno u neraskidivoj povezanosti”. Đuka je kao malo dijete izgubio majku. Otac Šima smatrao je da ne treba ići u školu i vodio ga je sa sobom po krčmama. On već kao dječčić prihvaća očevo uvjerenje da su žene stvorene kako bi muškarcu udovoljavale i tako ih tretira u životu. „To mišljenje o ženi u kući proširio je za neko vrijeme na ženstvo uopće. I u svakoj curi i ženi gledao je tek stvorenja koja su svojim spolom stvorena jedino za muškaračke užitke” (Kozarac 2005: 20). Na nagovor seoskih baba, Đuka se ženi Maricom, koja je bila izuzetno tiha i povučena:

Oženio neku curu koju su mu tetke i strine i druge babe nahvalile. Bila je sitna, malena, mlada. I tiha, mirna je bila. Uvijek je šutjela, na psovke nije odgovarala, i što god se Đuki ushtjelo, vršila je bez prigovora. Ipak mu omrzнула već nakon dva-tri mjeseca. On je htio ženu snažnu, živu, ženu strasti i žudnje, ženu krvi neobuzdane, a ona je bila upravo bolesno tiha, bolesno mrtva i bestrasna (Kozarac 2005: 21).

Njemu nedostaje strast u njihovu odnosu pa je vrlo često muči i tuče. Tek nakon što je umrla, Đuka stavlja u žarište pomnog ispitivanja i dubokog razmišljanja svoje ponašanje prema njoj i njihovoj djevojčici Smilji. Zaokuplja ga istinsko žaljenje zbog loših postupaka.

Prema Kracaueru, druge su one zajednice koje su povezane samo idejama ili različitim načelima. Pitanje identiteta javlja se u dodiru s njima jer uvijek postoji više od jedne ideje koju valja dočarati i tako održati na okupu *zajednice sjedinjene idejama* kojima smo izloženi u našem šarolikom svijetu. Đuka Begović odlazi na šokački divan kod čič-Pane gdje su se okupljali i ostali mlađi i stariji muškarci iz sela. Za nj su oni kradljivci, licemjerni i tašti, škrti i razbludni: „Takav kad bi bio – ubio bi se” (Kozarac 2005: 49). Promišlja njihov način života i uviđa da se on razlikuje od njih: „Vi ste živjeli – kaže im Đuka – uvjereni u duši, da živite dobro i valjano, jer živite kako živi vaš komšija, vaše selo, vaš kraj. Vi ste živjeli iz ugledavanja u druge. Da su drugi drugačije živjeli, i vi bi. To je to. A ja? (...) Veli: živio je ne osvrćući se na druge, ne gledajući živi li još tkogod kao on” (Kozarac 2005: 49). On se ne priklanja razmišljanjima većine i iznosi suprotna stajališta: „Gdi smo mi, Šokci, za zemlju stvoreni? – znao je on kazivati i na divanu kod čič-Pane. – Mi smo čeljad vilenjačka, bajajuća, ‘hola’. Mi smo ko leptiri. Malo više sunca – sagaraš, malo više kiše – crkaš. I samo bi od ruže do ruže” (Kozarac, 2005: 52). Glavni junak izuzetno je tašt i postavlja se iznad svojih suseljana: „Đuka veli: slušao je sebe. Njegov život, život je njegove volje. U njih toga nije, a u tom je njegov život nad njihovim” (Kozarac 2005: 49).

Đuka Begović osvijestio je da *pripadanje* i *identitet* nisu *urezani u kamenu* i da nisu osigurani doživotnim jamstvom. Oni su izrazito podložni pregovaranju i uvijek se mogu opozvati. Za njegov su identitet presudne osobne odluke i koraci koje poduzima te način na koji postupa. Najvažniji čimbenik je odlučnost da ustraje u svom naumu, što on ne uspijeva. Nakon što je odslužio zatvorsku kaznu jer je gotovo na smrt pretukao vlastitog oca, on se vraća u selo i potpuno se posvećuje radu na imanju: „Đuka je Begović otada pregnuo udvostručeno. Laćao se svakakova posla. Od jutra do večeri samo je radio i radio” (Kozarac 2005: 37). To je zaintrigiralo njegove sumještane, zatečeni su promjenom njegova ponašanja, ali predviđaju njezin krah: „Svako u selu znao kako to Đuka Begović sada živi. Ali svako je znao i to, da kod jedinca Šime Begovića ne može ostati pri tomu” (Kozarac 2005: 101). Pitanje o njegovu identitetu postalo je smisljeno tek kada je povjerovao da može postati netko drugi. Da bi taj Đukin odabir bio realan i da bi se održao, nužno je da ima izbor, te da o njemu ovisi ono što odabire. Njemu je *društvo* kao najviša *ukupnost* ljudske kohabitacije bilo izjednačeno s neposrednim susjedstvom pa bi se moglo govoriti o *društvu međusobnih poznavstava*. „Bježati ljude – bila je namisao Đuke Begovića. Držao se nje kakovih pet-šest

dana. K njemu nije nitko dolazio. On nije išao nikuda” (Kozarac 2005: 33)... Unutar te mreže poznatoga, mjesto svake osobe tijekom njezina cijelog života bilo je odviše očigledno da bi se o njemu razmišljalo. Bilo kakva nejasnoća u takvim pitanjima bila je marginalna pojava i zanemariva briga s kojom se lako izlazilo na kraj. Đuku u početku rad na imanju ispunjava, no uskoro se zapitao je li to pravi život za njega: „Šta je to sa mnom? Je l’ to život? – pita” (Kozarac 2005: 38). Nije izdržao u svojim novim nakanama i ponovno se odao bečarenju: „U duhu pak doumljuje da čovjek najbolje živi kad živi prepušten krvi i naravi” (Kozarac 2005: 55).

U jednoj fazi života Đuka je smisao pronašao u zajedničkom životu s babom Marom i njezinim mužem koji su brinuli za njegovu kćer Smilju. Vrijedno radi na gospodarstvu i vrlo skromno se hrani te ga zaokuplja vjera u Boga koja mu nudi odgovor na njegovo pitanje o svrsi života. Religija mu daje osjećaj sigurnosti. Ona uklanja svaku dvojbu u njegovu postojanju jer mu pruža jednostavan kôd ponašanja. On ga lako usvaja i tako se štiti od kaosa koji vlada uokolo. Kanon vjere treba braniti svim snagama i svaki dan iznova potvrđivati, a odsutnost duha je suicidalna. Religija mu nudi sastojak dostojnog ljudskog života koji mu najbolnije nedostaje: osjećaj svrhe. Ona daje viziju života ispunjena smislom te pravična i dostojanstvena mjesta u općem poretku stvari. Obećava obraniti svoje vjernike od silom nametnutih identiteta koji stereotipiziraju i stigmatiziraju. Đuka odlazi na proštenje u Ilaču sa svećenikom i svojim suseljanim. Tu uviđa svu dvoličnost seljana: „I pitao se: zašto se ti ljudi skupili tu? Na proštenje?! (...) U kojem je od njih tvrda vjera?! Koji od njih misli samo na spas duše svoje? Ne misle li oni kako će se sastati s poznatima i prijateljima, koliko li pozabaviti i pogostiti, najesti i napiti, a samo uz put u crkvu poći i preko usana ispustiti Očenaš!?” (Kozarac, 2005: 97). Nakon strastvene noći provedene sa svojom rođakinjom Olom shvaća da to nije njegov put i dolazi do ponovnog preokreta u njegovu poimanju vlastite odluke da se uputi na proštenje:

Da zašto sam? – zapitao on sebe. – Da se pokajem?! Da se pokajem što me rodilo? Šta ja imam okajivati! Ja – pa da okajivam! Bi l’ možda morao malko i proplakati i pocmizdriti? – i odmah mu se potom vidjelo ludo što se uputio s tim babama, s Tunom Ilijinim i s djecom. Činilo mu se to bolesnom slabošću, nečim što nije dostojno njega: Đuke Begovića. Podišlo ga i čuvstvo stida, nepriličnosti. Ta on, on – Đuka, hulja prvog reda, bečar da mu para nema, pa on da poklecava, oltar ljubi ...? To on neće. Ne, pa da se o životu radi! (Kozarac 2005: 97)

Odriče se krutog kanona vjere koji je držao na okupu pastvu vjernika. Životne su okolnosti svakoga osuđenoga na biranje, unatoč priželjkivanim prednostima, neizvje-

sne. Život onoga koji bira je nesiguran. Vrijednost koja Đuki vidljivo nedostaje jest pouzdanje, povjerenje i samouvjerenost.

Po povratku u selo, odlučuje da kćeri neće ostaviti miraz za udaju jer će ga potrošiti njezin muž i rasprodaje svu svoju imovinu. Odaje se hedonizmu:

Bećarac je... U Đuku hitro silazi nešto sa tom glazbom, ide mu žilama, drma mu tijelom, u poklicima prodiere na usta. I omamljuje, pali njega. Ćuti: glazba egeda obgrljava i stišće kao jedra ruka raspaljene cure, poji i opaja, kao poljubljaj njen u vatri požude. Usta mu se suše; žeđa... Pije zato... pije čašu za čašom, a onda se opet podnimlje i bulji u Cigane, u gudala, u hitre im prste na strunama. I sluša on... Cige i pjevaju... (Kozarac, 2005: 111)

Novac je trošio u krčmama u gradu i u svom selu u koje se trijumfalno vraća na unajmljenim kolima s muzikašima. Bitno mu je da buduće generacije sa strahopoštovanjem pričaju o njemu i da mu se dive.

Problemu identiteta prije stotinu ili više godina pristupalo se u skladu s načelom *cuius regio, eius natio* (čija regija, njegova nacija). Današnji su problemi identiteta prouzročeni napuštanjem toga načela ili nevoljkošću s kojom se ono primjenjuje. Naime, kad identitet jednom izgubi društvena sidra zbog kojih se činio *prirodnim*, unaprijed određenim i nečim o čemu se ne može pregovarati, identifikacija postaje sve važnijom. Individue očajnički traže *mi* kojemu se mogu obratiti sa svojom ponudom za pristup (Bauman 2009: 26). Nacionalni identitet nikad nije bio poput drugih identiteta. On nije priznavao konkurenciju, a pomno ga je konstruirala država. Težio je monopolističkom pravu povlačenja granice između *nas* i *njih*. Strogost ovih zahtjeva bila je odraz zadaće gradnje i održavanja nacije. Stanovnici tekućeg modernog svijeta traže, grade i održavaju komunalne aspekte svojih identiteta u pokretu i pokušavaju ga održati na životu na trenutak, ali ne mnogo dulje od toga (Bauman 2009: 28). To je vidljivo i u romanu *Đuka Begović* Ivana Kozarca. Njegov je nacionalni identitet jasno definiran te nedvosmislen i neupitan. On tijekom vremena zadržava isti prepoznatljivi oblik.

U Đukinu svijetu neobuzdane individualizacije, identiteti imaju i prednosti i mane. Oni se kolebaju između sna i noćne more. Ne zna se kad će se jedno pretvoriti u drugo. U izgradnji ovog lika dva načina postojanja identiteta tekuće modernosti uglavnom kohabitiraju, čak i kad su smješteni na različitim razinama svijesti. Oni su najbolnije, najdublje proživljeno i najneugodnije utjelovljenje ambivalentnosti (Bauman 2009: 32). Zato su smješteni u središte pozornosti Đuke Begovića.

Identifikacija je moćan čimbenik stratifikacije i jedna od njezinih dimenzija koje najviše podrivaju jedinstvo te dovode do oštre diferencijacije (Bauman 2009: 36).

Đuka Begović svoj identitet sastavlja i rastavlja na dijelove koje crpi iz velike, planetarne zalihe različitih ponuda. To čini više ili manje prema vlastitoj želji. Za razliku od njega, njegovi suseljeni nemaju mogućnost odlučivanja o vlastitim preferencijama te na koncu imaju identitet što im ga nameću i zadaju drugi. Oni su i sami ogorčeni, ali ne mogu odbaciti svoj identitet pa nastaju stereotipi, identiteti koji ponižavaju, dehumaniziraju i stigmatiziraju. Đuka je definirao svoj identitet kao odbijanje onoga što drugi žele da budeš i cijenio je samo svoju slobodu u odlučivanju. Po povratku iz zatvora, Đuka se bori da odabrani i preferirani identitet vrijednog domaćina nadvlada tvrdokorne ostatke starih identiteta koji su mu bili nametnuti u prošlosti. Tu bitku nije dobio i prevladao je njegov stari identitet hedonističkog junaka obilježen stereotipima, stigmama i etiketama. Njegov se identitet u romanu traži, odabire, gradi, vrednuje, potvrđuje i pobija. Đukin se identitet nudi kao niz komadića koje treba razmjestiti u smislenu cjelinu. Slika koja će se pojaviti na samom kraju djela nije unaprijed zadana jer ovisi o dijelovima koji će tek nastati razvojem radnje u romanu. Glavna pokretačka snaga tog procesa je oponiranje društvenim normama i težnja za osobnom slobodom i nesputanošću. Đuka Begović svoj je identitet dobio rođenjem, nametnut mu je. Njemu je, kao i svakom drugom junaku modernosti, važan samo prolazni trenutak te čulni dojmovi i uzbuđenja. Oni su po svojoj prirodi krhki i nestalni, kao i situacije koje su ih potakle. Junak se tako kreće u svijetu ispražnjenom od vrijednosti koje pretendiraju na trajnost, a čitatelj slaže nepovezane komadiće u konzistentnu i kohezivnu cjelinu koju zovemo identitetom. Teži ponovno stvoriti uređeni svijet u kojem svatko zna tko je, a identiteti više nisu krhki, nesigurni i neizvjesni. Kraj romana *Đuka Begović*, shodno izgradnji njegova identiteta na temelju njegova iskonskog svrstavanja i/ili izbora, ostaje otvoren.

Erich Fromm ustvrdio je da se „zadovoljstvo u individualnoj ljubavi ne može ostvariti (...) bez istinske poniznosti, hrabrosti, vjere i discipliniranosti” i naglasio je da su u europskoj kulturi te odlike rijetke. Zato je sposobnost za ljubav rijetko postignuće. Prema njegovu mišljenju, voljeti znači biti odlučan dijeliti i stopiti dva životopisa (Fromm 2000: VII). Oni nose zaseban teret iskustava i uspomene koje teku vlastitim tijekom. Voljeti ujedno znači sporazum o budućnosti i sporazum o velikom nepoznatom. To znači vezati se s drugom osobom koja ima slobodu izbora i svoju volju, ali je i puna iznenađenja i nepredvidljiva je. Đuka na divanu komentira ljubavne veze u svom selu: „Jer dok ste se vi curama samo ulagivali i držali se jedne ko pijan plota (...) mitili ih i mazili se s njima, ja sam ih tuko i šakački i ularom i što sam dohvatio. (...) Vaše su bile dok im se sviđjelo, a moje su bile jer su se bojale, jer su strepile preda mnom, jer su morale” (Kozarac 2005: 47). U ljubavi nema brzih rješenja i nema rješenja koja bi vrijedila jednom za svagda, pa Đuka kaže: „Koliko sam samo cura izminjao!

Idem dvi-tri nedilje k jednoj, (...) a onda opet drugoj (...)” (Kozarac 2005: 48). Ne postoje ni jamstva za trajno i potpuno zadovoljstvo, a potrošački stil života traži da zadovoljstvo bude trenutno (Bauman 2009: 55). Jedino važno u ljubavi je sposobnost pružanja zadovoljstva. I baš se tako ponaša Đuka Begović u svojim vezama koje traju dok ga ispunjavaju. Kada u svoje žene Marice ne nalazi dovoljno strasti, on teži svom ispunjenju i ima ljubavnicu. I kasnije ljubi s raznim ženama sve do trenutka u kojem mu one pružaju osjećaj zadovoljstva: „U njemu je bila šokačka krv koja ni u šta ne tone duboko nego teži i hlepti za što češćim primjenama, leptirskim oblijetanjem. A onda svaka ženskinja ima nešto nepoznato, skriveno, vablivo. I to loviti, otkrivati, to je slast – mnio je Đuka” (Kozarac 2005: 71). Uslijed potrošenosti osjećaja prema ljubavnicama, zbog rutine u odnosima ili zbog dosade, dolazi do gašenja zadovoljstva. Čim osjećaj zadovoljstva prestane, on prekida vezu jer mu se na horizontu nude nepoznati, neiskušani i zato uzbudljiviji nadomjesci. Za nj je prekid događaj prirodan jednako kao i smrt u životu. Vezu za kojom se čeznulo i očekivalo da traje koliko i životni vijek individue koja u nju stupa i koja je za nj predstavljala vječnost u Đukinu svijetu nema ni traga. Za nj je očekivani životni vijek veza mnogostruko kraći i on ih prekida s lakoćom, bez imalo grižnje savjesti. Intuitivno shvaća da, obvezujući se nekoj ženi, istovremeno vjerojatno onemogućuje druge romantične mogućnosti koje bi ga mogle još više zadovoljiti i ispuniti. Snažno osjeća da je budućnost nedokučiva i nespoznatljiva te na koncu onkraj ljudskog nadzora. Zato on u sadašnjosti ne nalazi ništa što bi ga vezalo u budućnosti pa mu se dugoročne obaveze čine besmislenima i nerazboritima, čak i opasnim: „Ah, pa šta će mi ko!... Ja i opet ostajem koji sam. Napio sam se, nakerio, navarao cura, naljubio žena, mnoga za me bila je bijena. Radio sam što sam god tio. I još ću... Zemlju sam prodo, al zato su još uvijek moji džepovi puni novaca, ko šipak koštica” (Kozarac 2005: 107).

Do krize identiteta dolazi kada ljudi izgube vezu s nekom moralnom prednošću, nacijom ili tradicijom kojoj pripadaju, tvrdi Charles Taylor u knjizi *Izvori sebstva* (Taylor 2011: 39). Upravo se to dogodilo i Đuki Begoviću. On je junak koji tvrdi da ne zna tko je, njemu nedostaje okvir unutar kojeg mu stvari mogu dobiti smisao i izgubio je moralnu orijentaciju. On ne razlikuje koje se životne mogućnosti mogu shvatiti kao smislene, a koje kao trivijalne. Identiteti Đuke Begovića definiraju prostor kvalitativnih razlikovanja unutar kojega živi i donosi odluke. Njega je pogodila snažna kriza identiteta i on se oslobađa svih okvira te se nije u stanju pozicionirati u pogledu temeljnih pitanja. Često se preispituje ostvaruje li nešto u svojem životu. Teži postići slavu i izbjeći sramotu jer ona život čini nepodnošljivim. Obuzima ga težnja za ispunjenošću koja se ostvaruje povezivanjem života s nekom obuhvatnijom stvarnošću ili pričom. On promišlja o tome kako bi trebao postupiti u različitim situacijama. Na taj

način razlaže moralni smisao svojih postupaka i osjećaja koje mu nalaže intuicija te koji mu se čine uzvišenima. Trudi se to postići jer bi inače svoj život smatrao okaljanim niskim sklonostima i tako proživljava moralnu krizu.

Taylor tvrdi da se sebstva nalaze u određenom prostoru pitanja koja se tiču naravi dobra prema kojem se orijentiramo. To se odnosi na oblikovanje cjelokupnog života. Potrebno je vrijeme da bismo spoznali što je u našem karakteru ustaljeno, a što je podložno promjenama. Za razumijevanje sama sebe neophodna je i naracija. Kategorije koje odabiremo da bismo odlučili što je najbolje moraju biti smislene u našoj primjeni te istovjetne s onima putem kojih sudimo o postupcima. U našoj se primjeni tih kategorija zahtijeva dosljednost. Taylor ističe da se upravo orijentacija prema dobru približava definiciji identiteta, stoga je temeljno da budemo usmjereni prema dobru. Ako se naš život odvraća od dobra kojemu stremimo, to na nas djeluje razorno i nepodnošljivo. Dolazi do teške krize identiteta tijekom koje se javlja osjećaj nevrijednosti što rezultira očajem. Đuka Begović ne može racionalno organizirati svoj život jer ga je otac naučio da ne sputava svoje nagone pa doživljava socijalizacijsku krizu identiteta (Brdar 2023: 76). Prolazi i kroz seksualnu krizu identiteta jer stupa u intimne odnose s mnogo žena, ali nijednu ne uspijeva iskreno zavoljeti (Brdar 2023: 76). Nastoji živjeti drugačije od okoline i vlastiti život gradi kao priču u nastajanju te dobiva pojam o tome tko je, kako je to postao i kamo ide. Težnja prema nekom dobru može ga učiniti žrtvom iluzije. Posrijedi je situacija u kojoj Đuka Begović ne može dovoljno opravdati dobro kojemu teži i ne uviđa koliko je ustvari loš. Toj iluziji pridružuje se samoza-dovoljstvo prilikom usporedbe s drugima. On često razmišlja o tome kako barem nije kao oni Drugi čije postupke osuđuje. Promišljanje o tome može pojačati osjećaj da je odvrćanje od takvih poimanja dobra na neki način oslobađajuće.

III.

Identitet Đuke Begovića prikazan je kao plastičan i promjenjiv entitet. Pri tome se subjekt oblikuje i preoblikuje, kao individua u raznim društvenim procesima koristeći materijale, kulture i jezike. Identitet glavnog protagonista Kozarčeva romana je nestabilan, ali je privremeno stabiliziran kroz društvene prakse. Đuka Begović razumijeva se kao jedinstvena, povijesno specifična artikulacija diskurzivnih elemenata koji su kontingentni i istovremeno društveno određeni. Njegov identitet izgrađuje se pred našim očima. On nastaje kao meta junakovih napora, gradi se od samog početka i pri tome on odabire između ponuda koje mu stoje na raspolaganju. Neke od tih identiteta odabrao je sam, a druge su mu nametnuli ljudi oko njega. Povremeno pristaje uz te

nametnute mu identitete, ali se uspješno brani od njih, oslanjajući se na vlastitu pronicljivost, domišljatost i sposobnost. Tako njegovi '*identiteti*' *lebde u zraku* (Bauman 2009: 18), dolazi do nesporazuma sa samim sobom i s okolinom koja ga okružuje. Osjećaj pripadanja tradicionalno se ulagao u *mjesta* kao što su posao, obitelj, susjedstvo. U ta se mjesta Đuka više ne može pouzdati. Zato mu ona neće omogućiti zajedništvo, ni ublažiti strah od samoće i napuštenosti koji ga prati. On se suprotstavlja svečanim počelima, bezvremenim i nesavladivim vjerovanjima njegove okoline pa ne može ostvariti povezanost s bližnjima u kolektivnom djelovanju i osjećaju. Boji se da ga se ne liši onoga što jest i da mu bude uskraćeno biti ono što želi biti. Bori se za odabrano i zatim to štiti s još borbe, *hvata identitete u letu* (Bauman 2009: 18) oslanjajući se na svoju bečarsku krv. Da bi pobijedio u toj bitci, istina neizvjesnog i zauvijek nepotpunog statusa identiteta mora biti zatomljenom i tegobno prikrivanom. On nezaustavljivo i beskompromisno traga za svojim ispunjenjem, za smislom svog života.

Identitet se Đuke Begovića u ovom romanu pojavljuje kao jedinstvena povijesna tvorevina diskurzivnih elemenata koji su kontingentni, ali i društveno determinirani ili regulirani. Pred njega se postavlja stvaran problem i najčešća briga: koji identitet odabrati i koliko ga se dugo pridržavati nakon što je obavio izbor? U njegovoj se okolini *umjetnost življenja* sastojala uglavnom od nalaženja pravih sredstava za postizanje pojedinog cilja. On se s time ne slaže. Za nj je identitet pitanje iskušavanja, pa mijenja jedan identitet za drugim. Ima još mnogo neiskušanih identiteta koji čekaju da ih on poželi i prigrli u svom životnom vijeku. Beskonačno je mnogo identiteta i on bira one koje posjeduje i koje može dohvatiti. Đuka u svojoj gradnji identiteta preferira nezaustavljivo eksperimentiranje. A eksperimentima nikad kraja o čemu zorno svjedoči i *otvoreni* završetak romana: „Možda će se i opet dati na opijanja, i bečarovanje, a pošto ne ima imetka, varat će, krast će... Možda će” (Kozarac 2005: 117)...

LITERATURA

- BAUMAN, Zygmunt. 2009. *Identitet: razgovori s Benedettom Vecchijem*. Prev. Mirko Petrić. Zagreb: Naklada Pelago.
- BEŠLIĆ, Matea. 2019. „Kolektivni identitet: meta-analiza socioloških pojmova i teorija s osvrtom na ‘Žute prsluke’”. *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, 13, 1-2: 75–85.
- BOGNER, Josip. 1994. „Ivan Kozarac: Đuka Begović (Odlomak iz studije)”. *Slavonske teme*. Vinkovci: Privlačica u Vinkovcima: 41–53.
- BRDAR, Nevena. 2023. *Kriza identiteta u romanima ‘Bijeg’ i ‘Đuka Begović’*. *Diplomski rad*. <https://repository.ffri.uniri.hr/islandora/object/ffri%3A3623>
- CULLER, Jonathan. 2001. *Književna teorija — vrlo kratak uvod*. Zagreb: A.G.M.
- HALL, Stuart. 2006. „Kome treba identitet?”. Dean Duda, ur. *Politika teorije. Zbornik rasprava iz kulturalnih studija*. Zagreb: Disput: 357–374.
- FROMM, Erich. 2000. *Umijeće ljubavi*. Zagreb: V.B.Z.
- HERGEŠIĆ, Ivo. 2005. „Romani”. *Hrvatska moderna*. Zagreb: Ex libris: 153–193.
- KOVAČIĆ, Ivan Goran. 1946. „Život od komada”. *Eseji i ocjene*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- KOZARAC, Ivan. 2005. *Đuka Begović*. Zagreb: Školska knjiga.
- KRACAUER, Siegfried. 1963. *Ornament der Masse*. Suhrkamp.
- MARIČIĆ, M. 2014. „(Protu)biblijski intertekst u Kozarčevu *Đuki Begoviću*”. *Dometi*. Rijeka, 24, 1/4: 162–177.
- MATANOVIĆ, Julijana. 1997. „Iz nužde, iz srca, iz života (*Đuka Begović* Ive Kozarca)”. *Prvo lice jednine*. Osijek: Ogranak Matice hrvatske u Osijeku: 207–223.
- MELUCCI, Alberto. 1995. „The process of Collective Identity”. *Social Movements and Culture*, London: UCL Press: 41–63.
- NEMEC, Krešimir. 1998. *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945. godine*. Zagreb: Znanje.
- NEMEC, Krešimir. 2012. „Još o *Đuki Begoviću*”. *Nova Croatica*. Zagreb, 6: 287–293.
- PETERNAI ANDRIĆ, Kristina. 2012. *Ime i identitet u književnoj teoriji*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- PŠIHISTAL, Ružica. 2011. „Zatvoreni obzor Kozarčeva *Đuke*”. *Satir nije divji čovik (studije, članci i eseji o slavonskoj književnosti)*. Osijek: Ogranak Matice hrvatske u Osijeku: 263–282.
- TAYLOR, Charles. 2011. *Izvori sebstva: razvoj modernog identiteta*. Zagreb: Naklada Breza.
- UJEVIĆ, Tin. 1911. „*Đuka Begović*”. *Stekliš*, 1: 2–3.

IDENTITY OF THE MAIN CHARACTER IN THE NOVEL *ĐUKA BEGOVIĆ* BY IVAN KOZARAC

SANJA TADIĆ-ŠOKAC
NEVENA BRDAR

ABSTRACT

The paper examines the identity of the main character of the novel *Đuka Begović* (completed in 1908, published in sequels in *Obzor* in 1909, published as an independent book in 1911) by Ivan Kozarac (1885 - 1910). The “flowing” identity of Đuka Begović is analysed, which is visible in his difficult inner doubts, in his confirmation of his own identity, in his relationship with others and in his desire to leave a mark in his environment. An attempt is made to establish an analytical framework in which the identity of Đuka Begović is considered as a goal, a purpose, and as a predefined factor. His identity is not considered as an unchanging fact, as an essence, but as something that progresses, as a process. His behaviour is analysed as part of life and destiny communities in which members live together in „unbreakable connection” and in communities linked by ideas or different principles (Siegfried Kracauer). The main character of the novel loses his moral orientation and is unable to determine what is important and what is trivial, so he falls into an identity crisis (Charles Taylor). Đuka Begović cannot make permanent decisions that he will adhere to and thus introduce certain changes in his life. Sometimes he tries to live like others, but he does not find peace and satisfaction in that, so his cry of despair due to the impossibility of complete freedom leads him to moral and economic ruin.

KEYWORDS:

identity, Đuka Begović, Ivan Kozarac